

DOI 10.31392/ONP.2786-6890.5(2).2023.23
UDC 373.2.06:316.614]:355.01

**FEATURES OF
SOCIALIZATION OF
PRESCHOOL CHILDREN
IN THE ENVIRONMENT
OF PEERS IN THE
CONDITIONS
OF MILITARY
AGGRESSION:
ANALYSIS OF
PEDAGOGICAL AND
PSYCHOSOCIAL
FACTORS**

Raisa Shulyhina

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Preschool Education,
Dragomanov Ukrainian State University,
9 Pyrohova str., Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-5857-351X>
e-mail: shulyhina@gmail.com*

Sofiya Koval

*Student of the Second (Master's)
Degree of Higher Education,
Department of Preschool Education,
Drahomanov Ukrainian State University,
9 Pyrohova str., Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0005-7261-142X>
e-mail: kostopil.koval.ua@gmail.com*

Abstract. *The article reveals the views of scientists on the peculiarities of the socialization of preschool children in the environment of peers in the conditions of military aggression. Based on domestic and international documents on human and child rights, official data on the number of children injured as a result of active hostilities on the territory of Ukraine are given. An analysis of today's pedagogical and psychosocial challenges, which are associated with unforeseen consequences for the health and life of preschool children: post-traumatic stress disorders, acute reactions to stress, maladaptation, loss of communication skills with peers, phobias, etc., was carried out. Several types of behavior of preschool children who have experienced psychotraumatic situations are singled out: internalized behavior of children is directly directed «inside» the child's personality; externalized behavior of children, which is directed at other people, and psychotraumatic events experienced by preschool children during military aggression are also characterized.*

The importance of concentrating the efforts of all educational institutes to take an active position in the pedagogy of the society surrounding the child, the implementation of pedagogical correction of dangerous factors regarding the effects on the successful socialization of the child in the conditions of military aggression, is emphasized. The results of a survey of parents of preschool children and members of their families regarding the understanding of the need to provide access to important information related to the socialization of preschool children in the peer environment are presented, and a number of recommendations are highlighted for joining the efforts of all participants in the educational process to successfully solve urgent issues. In particular, various thematic forms of self-education of teachers-educators and parents: forums, scientific and practical conferences, «round tables», flash lectures, flash seminars, seminars, webinars, online courses, etc. Within the framework of the National Program of Mental Health and Psychosocial Support, advice on interaction with different age groups of children during military aggression is presented.

Key words: *preschool children, peer environment, socialization, military aggression, pedagogical and psychosocial factors, psychotrauma, participants in the educational process, social institutions.*

DOI 10.31392/ONP.2786-6890.5(2).2023.23

УДК 373.2.06:316.614]:355.01

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В СЕРЕДОВИЩІ ОДНОЛІТКІВ В УМОВАХ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ: АНАЛІЗ ПЕДАГОГІЧНИХ ТА ПСИХОСОЦІАЛЬНИХ ЧИННИКІВ ВПЛИВУ

Шулигіна Р. А.

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри дошкільної освіти,
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-5857-351X>
e-mail: shulyhina@gmail.com

Коваль С. С.

здобувач другого (магістерського)
рівня вищої освіти
спеціальності 012 Дошкільна освіта,
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
<https://orcid.org/0009-0005-7261-142X>
e-mail: kostopil.koval.ua@gmail.com

Анотація. В статті розкриваються погляди вчених на особливості соціалізації дітей дошкільного віку в середовищі однолітків в умовах воєнної агресії. На підставі вітчизняних і міжнародних документів про права людини та дитини, наведені офіційні дані про кількість постраждалих дітей в результаті активних бойових дій на території України. Здійснено аналіз педагогічних та психосоціальних викликів сьогодення, які пов'язані з непередбачуваними наслідками для здоров'я і життя дітей дошкільного віку: посттравматичними стресовими розладами, гострими реакціями на стрес, дезадаптацією, втратою комунікативних навичок з однолітками, фобіями тощо. Виокремлено декілька типів поведінки дітей дошкільного віку, які пережили ситуації психотравмуючого характеру: інтерналізована поведінка дітей безпосередньо спрямовується в «всередину» особистості дитини; екстерналізована поведінка дітей, яка спрямовується на інших людей а, також схарактеризовано психотравматичні події, які діти дошкільного віку зазнали під час воєнної агресії.

Наголошено на важливості зосередження зусиль усіх інститутів виховання зайняти активну позицію у педагогізації оточуючого дитину соціуму, здійснення педагогічної корекції небезпечних чинників щодо впливів на успішну соціалізацію дитини в умовах воєнної агресії. Подано результати опитування батьків дітей дошкільного віку та членів їх родин щодо розуміння необхідності надання доступу до важливої інформації, яка стосується соціалізації дітей дошкільного віку в середовищі однолітків та висвітлено низку рекомендацій для об'єднання зусиль усіх учасників освітнього процесу навколо успішного розв'язання нагальних питань, зокрема різноматичні форми самоосвіти педагогів-вихователів і батьків: форуми, науково-практичні конференції, «круглі столи», флеш-лекції, флеш-семінари, семінари, вебінари, онлайн-курси тощо. В межах Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки представлено поради щодо взаємодії з різними віковими групами дітей під час воєнної агресії.

Ключові слова: діти дошкільного віку, середовище однолітків, соціалізація, воєнна агресія, педагогічні та психосоціальні чинники, психотравма, учасники освітнього процесу, суспільні інститути.

Вступ та сучасний стан проблеми дослідження. Сучасному суспільству притаманний досить бурхливий темп змін, які зумовлюють низку проблемних питань, що стосуються успішної соціалізації дітей дошкільного віку, особливо під час воєнних дій, протидії реалізації агресивних намірів, соціально-економічної нестабільності тощо. Саме в період дошкільного дитинства коли формуються певні уявлення про оточуючий світ, взаємовідносини між людьми, явищами соціального життя тощо, з початком розв'язання широкомасштабної війни на території України, набули особливої актуальності.

За офіційними даними на початок 2023 року внаслідок війни постраждала значна кількість дітей, понад 1399 дітей, з яких 464 дитини загинули, а 935 одержали поранення різного ступеня. Наведені дані не є на сьогодні остаточними, оскільки у невизначеній ситуації сьогодення неможливо оперувати точною кількісною інформацією щодо постраждалих дітей. Ці дані оновлюються щоденно на Державному порталі розшуку дітей «Діти війни» [3]. Постійна представниця Великої Британії при Організації Об'єднаних Націй (далі ООН) Барбара Вудворд оприлюднила дані ООН про кількість постраждалих від нападницької війни дітей та наголосила, що це є лише вершиною айсберга, оскільки саме діти залишаються найбільш вразливими до її наслідків. Обговорення на болючі для всіх теми про дітей в умовах збройних конфліктів йшлося у штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку [14].

Щодо того, який вік найбільш вразливий до подій війни, педагоги і психологи майже одноставно зазначають, що для дітей будь-якого віку війна залишає руйнівні, іноді непоправні наслідки. Діти дошкільного віку можуть здригатися й нервувати від гучних звуків, потужних вибухів, мати посилення симптомів енурезу, нічних страхів тощо [17]. За результатами дослідження в умовах війни все більш нестабільними стають психічне, фізичне, ментальне здоров'я та соціалізація дітей дошкільного віку. Досить часто спостерігаються такі стани як: посттравматичний стресовий розлад, гостра реакція на стрес, закритість відносно рідних і друзів, психосоціальні захворювання, розлади адаптації, зниження соціальної активності, втрачаються звичні засоби комунікації, з'являються фобічні утворення тощо [4]. Лише за дотримання гуманістичної парадигми у ставленні до дитинства, можна зберегти його особливості, неповторність й вагомість для суспільства. Важлива роль у цьому процесі відводиться взаємовідносинам дорослих з дитьми, сприянню побудові позитивних міжособистісних стосунків дітей з однолітками, їх безпосередньої взаємодії тощо.

Питаннями успішної соціалізації дітей дошкільного віку в середовищі однолітків в умовах воєнної агресії на сьогодні займаються багато вчених, зокрема психологічні проблеми та їх наслідки для зростаючої особистості розкривають у своїх доробках І. Бех, П. Волошин, Г. Кукуруза, С. Максименко, Н. Марута, Л. Мельник, Ю. Пилипас, Т. Пироженко, Т. Проскуріна, Л. Шестопалова та інші. Питання інформаційного впливу на дітей в сучасних умовах досліджують вітчизняні вчені та професіонали мас-медіа: О. Джолос, Г. Почепцов, В. Хорошко, О. Устинов та ін. Розв'язанням психолого-педагогічних проблем дітей в сучасному інформаційному суспільстві займаються В. Медведєва, О. Петрунько, М. Пірен, Т. Прохоренко та ін. Крім цього, багато дослідників різних галузей наук вивчають вплив негативних чинників на дитину в соціальному просторі в умовах воєнної агресії. Однак, ще досить багато аспектів потребують додаткової уваги вчених і залишаються до сьогодні актуальними.

Метою дослідження є здійснення аналізу педагогічних та психосоціальних викликів, що впливають на перебіг успішної соціалізації дітей дошкільного віку в середовищі однолітків в умовах воєнної агресії.

Завдання дослідження – окреслити шляхи і механізми активізації взаємодії учасників освітнього процесу задля успішної соціалізації дітей дошкільного віку; мінімізації негативного впливу на дітей педагогічних та психосоціальних наслідків воєнної агресії.

Методи дослідження. Під час розробки окресленої теми було використано сукупність теоретичних методів дослідження, зокрема аналіз, синтез, узагальнення для вивчення основних викликів сьогодення, перебігу процесів що досліджуються та їх обґрунтування. Емпіричні методи, такі як спостереження, опитування, бесіда для безпосередньої вербальної комунікації та взаємодії з учасниками освітнього процесу (батьками дитини, родиною, однолітками) задля більш глибокого пізнання проблемних питань дослідження. Методи статистичного значення і фіксації дозволили обрахувати отримані результати та підтвердити їх достовірність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Внаслідок війни, яка відбувається на території України, склалася негативна ситуація за якої на лініях розмежування, тимчасово окупованих та на інших територіях країни, куди переміщуються сім'ї з дітьми прямо порушуються закріплені у вітчизняних та міжнародних документах права людини та дитини, зокрема: Загальна декларація прав людини, Декларація прав дитини, Європейська Конвенція про захист прав людини й основних свобод, Закон України «Про охорону дитинства», Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенція ООН про права дитини, Конституція України та інші.

У зв'язку з цим на законодавчому рівні введено таке поняття як «дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів», що зафіксовано в Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» [6]. Відповідно до цього Закону наведене поняття включає в себе визначення «дитина, що постраждала внаслідок війни лише в разі одержання контузії, поранення, каліцтво або дитина, яка зазнала психологічного, фізичного або сексуального насильства, була незаконно вивезена або викрадена за територію України». Крім цього, до таких дітей відносять тих, що залучалися до безпосередньої участі у військових формуваннях або утримувалася у полоні. Це поняття не включає дітей, які психологічно страждають від війни, переживаючи практично щодня нічні тривоги, атаки безпілотників та ракет, від того, що в багатьох дітей немає поруч батьків, які беруть участь у бойових діях або загинули. Закріплення більш ширшого поняття впливатиме на процес формування методичних й психолого-педагогічних підходів щодо адаптації таких дітей до умов закладу дошкільної освіти, їх соціалізації в середовищі однолітків.

Керуючись словником-довідником з соціальної педагогіки поняття «соціалізація» ми розуміємо як процес і результат входження індивіда в соціальне середовище, активного засвоєння і творчого відтворення ним соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в певному суспільстві» [15, с. 419]. Тому важливе завдання науковців, психологів та практиків знайти оптимальні шляхи соціалізації дітей у середовищі однолітків в умовах воєнної агресії, особливо дітей дошкільного віку. При цьому, психологам, педагогам та фахівцям соціально-педагогічного фронту варто враховувати психологію дітей, їх не стійку психіку, спостерігати за емоціями, ступенем агресії, за тим, як діти спілкуються у середовищі однолітків з метою їх реінтеграції не лише в освітній, а й культурний простір для їх подальшої соціалізації та загального розвитку. Виконанню цієї місії можуть прислужитися різноматематичні форми самоосвітньої діяльності, як педагогів-вихователів, так і батьків, зокрема форуми, науково-практичні конференції, «круглі столи», флеш-семінари, вебінари, онлайн-курси тощо (таблиця 1).

Таблиця 1

**Форми самоосвітньої діяльності учасників освітнього процесу
щодо соціалізації дітей дошкільного віку в середовищі однолітків
в умовах воєнної агресії**

Форма самоосвітньої діяльності	Тема	Джерело	
<i>онлайн-курси</i>	«Як справлятися зі змінами у житті: соціально-емоційне навчання через гру»	https://www.futurelearn.com/microcredentials/learning-through-play (2023)	
	«Соціальне навчання та взаємодія в закладі освіти: навчання через гру для успішного майбутнього»	https://www.futurelearn.com/courses/post-traumatic-stress-disorder-ptsd-in-the-global-context (2023)	
<i>цикл тематичних вебінарів</i>	«Духовна та психологічна безпека дитини в умовах воєнного стану»	https://www.youtube.com/watch?v=QOBYE72sxWc (2022)	
	лабораторій морального, громадянського та міжкультурного виховання, Центру раннього розвитку дитини та дошкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України [https://ipv.org.ua/]	«Як правильно розмовляти з дитиною у складних умовах: зрозуміти, прийняти, підтримати»	https://www.youtube.com/watch?v=RnfrNWjZzpw (2023)
		«Психолого-педагогічний супровід виховання і розвитку дітей дошкільного віку в умовах війни»	https://www.youtube.com/watch?v=a9wggKw_zy8 (2023)
		«Особливості соціалізації дитини в умовах воєнного часу»	https://www.youtube.com/watch?v=m2Mxyh5qFlg (2023)
<i>вебінари</i>	«Сучасні підходи до соціалізації дошкільника»	https://vseosvita.ua/webinar/454/cabinet (2021)	
Національної освітньої платформи спрямованої на патріотичне виховання та утвердження української національної ідентичності «Всеосвіта» [https://vseosvita.ua/]			
<i>матеріали на допомогу батькам і вихователям</i>	Казковий контент для дітей дошкільного віку (3-6 років) з ресурсним забезпеченням (у т. ч. терапевтичні казки)	https://docs.google.com/spreadsheets/d/1KZB19cBfk7CRBUMjnsKB004YsH8V5hN/edit#gid=878135066 (2022; 2023)	
Державної наукової установи Інститут модернізації змісту освіти [https://imzo.gov.ua/]			

Аналіз вітчизняних та міжнародних законодавчих документів, доробків науковців, напрацювань фахівців-практиків дає можливість констатувати, що однозначного комплексного підходу до оцінки чітких психолого-педагогічних особливостей в контексті психосоціальних викликів та критеріїв моніторингу перебігу процесу соціалізації дітей дошкільного віку внаслідок воєнної агресії наразі немає.

Ми погоджуємося з твердженням Л. Романовської, яка основним змістом та метою соціалізації вважає організовані й цілеспрямовані зусилля всіх інститутів виховання, які беруть активну участь у педагогізації оточуючого дитину соціуму, здійснює педагогічну корекцію неконтрольованих чинників соціалізації [13, с. 170-173]. Проте фахівці в цій сфері вважають, що це залежить від низки конкретних чинників, зокрема:

- від характеру та глибини подій, які мали травматичний вплив на дітей дошкільного віку під час війни;
- від емоційного та психологічного стану кожної окремої дитини та психологічної атмосфери у сім'ї, в якій вона проживає;
- від зовнішнього прояву поведінки дітей дошкільного віку, що зумовлюється травматичними подіями, які були пережиті дитиною та негативно вплинули на її подальший розвиток та соціалізацію, як особистості на когнітивному, морально-вольовому, мотиваційному, творчому, міжособистісному рівнях.

На думку більшості дослідників (Л. Волинець, П. Волошин, В. Климчук, К. Левченко, Н. Ляшенко, Н. Марута, Л. Мельник, Г. Остапчук, В. Панок, Ю. Пилипас, І. Семенко, А. Тінякова, Л. Шестопалова та ін.), які вивчають цю проблематику в розрізі психолого-педагогічних та індивідуальних особливостей дітей дошкільного віку, що впливають на процес їх соціалізації, формуються у першу чергу в залежності від ступеня жахливості та характеру тих подій, які дитина пережила [2, с. 58-61; 8].

Спираючись на основні дослідження у цій сфері можемо виокремити наступні травматичні події, які діти дошкільного віку зазнали під час воєнної агресії, коли: діти були вимушені покинути власне місто або селище; люди зі зброєю насильно проникли в помешкання; дім, в якому проживали діти обстрілювали; відбулося руйнування сім'ї внаслідок війни через переїзд до іншого регіону або країни, втрати одного із батьків, розлучення батьків; один член родини перебуває в ув'язненні; один із батьків або членів родини воює; член родини мав поранення або загинув при виконанні бойових дій; відбулася стрілянина на короткій відстані; дитина довго була в підвалі під час обстрілу; відчувала сильний холод або голод; бачила поранених та убитих; допомагала нести мертві або поранені тіла; бачила жертв згвалтування, сексуального насильства або закатованого; отримала поранення, або ж була живим щитом для солдатів, можливо зазнала психологічного тиску та думала, що загине.

В залежності від ступеня жахливості подій під час війни тих дітей, які пережили травму вони можуть перебувати в різних емоційно-психологічних станах. Л. Мельник та Ю. Пилипас узагальнили перелік емоційно-психологічних станів дошкільників, які мали травматичний досвід під час воєнних дій. Так, до проявів цих станів дослідники відносять наступні: дратливість, страхи, хвилювання, тривогу, усамітнення, депресію, плаксивість, небажання гратися, неспокій, нестійкість уваги, порушення сну, страхи, воєнна тематика в іграх, страх за членів родини, втрату інтересу до повсякденної діяльності, швидку зміну настрою, образливість, сором за вчинки, низьку самооцінку, почуття провини, незахищеності, страх за майбутнє, гнів тощо» [8]. Саме емоційно-психологічний стан має прямий вплив на специфіку поведінки дітей дошкільного віку, які пережили негативні події в складних ситуаціях, які вплинули на їх відношення з оточуючими людьми. Так, у своїй праці «Посттравматичні стресові розлади та розлади адаптації в постраждалих унаслідок військового конфлікту» колектив авторів виокремлює декілька типів поведінки дітей дошкільного віку, які пережили ситуацію психотравмуючого характеру [2, с. 58-61]:

1. Інтерналізована поведінка дітей безпосередньо *спрямовується в «всередину» особистості дитини* та може проявлятися в таких ознаках:

- певна закритість та уникнення контактів з іншими дітьми, які є однолітками, тобто дитина «присутня, але не включається»;
- спостерігаються ознаки поганого настрою до депресії;
- недостатньо цікавиться ігровою діяльністю та спонтанна в діях;
- досить легко піддається впливу та слухняна;
- лякається звичних подій та має надмірну пильність;
- присутні фобічні реакції на подразники, які є нетиповими;
- досить часто супроводжують болі в животі та головні болі;
- порушується харчовий цикл;
- багато дітей мають схильність до адиктивної поведінки;
- досить часто думає про самогубство та має страх смерті;
- схильна до розладів дисоціативного характеру;
- наносить пошкоджень, зокрема нарізані рани та припікання, які є спробою з метою набуття контакту з реальністю, виходом із стану депресії та дисоціації [2, с. 59-60].

Біль, який виникає при цих подіях являє собою своєрідну копінгову реакцію, яка є адаптаційною реакцією людини на життєві обставини. У разі неприпинення такої поведінки вона може закріпитися як копінгова реакція та зберегтися протягом дорослого життя.

2. Екстерналізована поведінка дітей дошкільного віку в основному *спрямовується на інших людей*, в основному такі діти спрямовують власні почуття та емоції на інших дітей, на предмети та на дорослих. Вони в більшості випадках приносять проблеми людям, які їх оточують, тому такі порушення легко розпізнати. Для таких дітей характерні наступні види поведінки:

- досить часто проявляють агресію, можуть бути деструктивними та ворожими;
- поводять себе зухвало та часто провокують інших дітей або нападають на інших;
- знущаються над тваринами, можуть навіть їх вбити;
- схильні до відхилень у поведінці та діях (псування майна, неадекватні реакції у суспільному просторі тощо);
- поведінка може мати ознаки сексуального забарвлення [5; 7].

Зауважимо, що соціально-психологічні особливості поведінки дітей дошкільного віку проявляються як в їх реакції на екстремальну ситуацію, так й прояву стратегій опанування та захисних механізмів до інших дітей, які є однолітками. Зазначимо, що до типових захисних реакцій вчені можуть відносити імітацію, емансипацію, відмову, регресію, опозицію, зміщення та компенсацію. З врахування такої поведінки дітей дошкільного віку та їх емоційно-психологічних станів є важливим завданням під час планування та здійсненні вихователями взаємодії з дітьми, які зазнали травм під час війни для їх успішної соціалізації, спілкування з іншими однолітками та самореалізації. Така робота має формуватися на основі таких підходів: «аксіологічного, особистісно зорієнтованого, комплексного, міждисциплінарного, культурологічного, компетентнісного, ресурсного, інституціонального, технологічного, а також принципів клієнтоцентризму, конфіденційності, гуманності та толерантності» [2].

В колективній монографічній праці Р. Шулигіної та І. Бондар «Психолого-педагогічний ландшафт проблеми формування ровесницьких стосунків дітей дошкільного віку в умовах освітніх змін» [16] зазначається, що «група однолітків для дитини дошкільного віку є першою інстанцією, яка дозволяє їй формувати власні

погляди поза сферою контролю дорослих і зіставляти соціальні орієнтири дорослих та однолітків. Це форма ігрової взаємодії, де дитина набуває форм солідарності та зразків партнерської взаємодії. Груповий вплив є одним із найперспективніших сфер впливу на соціальне становлення дитини, її соціальну поведінку, вміння відгукуватися на потреби інших людей» [12, с. 187; 16, с. 168].

Отже, окреслені в контексті педагогічних та психосоціальних викликів соціально-психологічні особливості дітей дошкільного віку, які мають прояв внаслідок травматичних подій, отриманих через війну та характеристика їх поведінки і станів, може стати базою для розробки технології та змісту комплексної педагогічної, психологічної та соціальної роботи з такими дітьми в межах взаємодії різних суспільних інститутів.

Для того, щоб успішно соціалізувати дітей дошкільного віку в середовищі однолітків в умовах воєнної агресії, варто прикласти значні зусилля не лише педагогам-вихователям, психологам, а й батькам, зокрема:

1. Активно співпрацювати з фахівцями закладу дошкільної освіти відносно ефективної організації освітнього процесу в умовах воєнної агресії.

2. Підтримувати зв'язок з вихователями, психологами, соціальними педагогами відносно стану здоров'я дитини.

3. Вчасно відстежувати наслідки негативного характеру та пережитих дитиною подій під час воєнних дій. Варто зауважити, що вони можуть проявлятися з часом, тому батьки, вихователі та дорослі мають постійно стежити за емоційним станом дітей, їх самопочуттям, вчасно виявляти тривоги, помічати стан неспокою та хвилювання. Крім цього, необхідно звертати увагу на прояви дитиною агресивності, збудливості чи навпаки замкненості, відстежувати частоту вередування, зміни у настрої, апетиті, сну, наріканнями на головний біль, погане самопочуття тощо. Ці показники є об'єктивними показниками страхів, втоми, хвилювання, неспокою, перевантаження та проявів психотравматичних ситуацій. Батькам варто щоденно спілкуватися та спільно проводити вільний час з дітьми, що є запорукою їх успішного розвитку. Діти мають відчувати позитивні емоції батьків, членів родини, їх постійну емоційну присутність у своєму житті, розуміння та підтримку [10; 11].

Створення Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки (за ініціативи першої леді О. Зеленської), до якої було залучено експертів каналу «Підтримай дитину» (<https://t.me/pidtrumaiduntuny>), дало можливість ознайомити широкий загал громадськості з порадами щодо взаємодії з різними віковими групами дітей під час воєнної агресії [9].

В пропонованих матеріалах зазначається, що процес формування дитини дошкільного віку призводить до вагомих змін у розумінні національної ідентичності, усвідомленні себе в суспільстві, формуванні смаків, уподобань тощо, тому особливо необхідно надавати цьому увагу в умовах воєнної агресії. Від перших кроків до першого дня школи важливо, щоб зміни, які дитина відчуває в собі та в оточенні, закріплювалися через гру. Ось варіанти щодо того, що очікувати на кожному етапі розвитку, а також пропозиції занять, які можуть сподобатися вашій дитині. З пропонованими матеріалами можна ознайомитись на сайті Міністерства освіти і науки України – <https://mon.gov.ua/ua/news/pidtrimaj-ditinu-vzayemodiya-z-riznimi-vikovimi-grupami-ditej-pid-chasvijni>) та сайтах інклюзивно-ресурсних центрів різних районів міста Києва: <https://golosiiv.irc.org.ua/news/15-12-50-22-08-2022> (Голосіївський р-н); <https://kyiv7.irc.org.ua/news/13-12-29-22-08-2022/> (Подільський р-н) та інші.

Враховуючи актуальність порушеного питання, нами було організоване і проведене опитування батьків дітей дошкільного віку та членів їх родин, загальною кількістю 70 осіб сприяло розумінню про необхідність посилення взаємодії з ними та надання доступу до важливої інформації, яка стосується даного питання. Так, більшість опитаних респондентів – 55 (78,5%) зазначили, що мають потребу в додатковій інформації, яка стосується питань успішної соціалізації дітей, їх прав, організації діяльності, особливостей фізичного, психоемоційного розвитку тощо. Лише 6 (8,6%) осіб не відчують потреби в допомозі з боку фахівців у зазначених питаннях, а 9 (12,9%) респондентів відповіли, що їх дії залежать від складності кожної конкретної ситуації, в якій опиняється дитина. Більшу кількість батьків (78,5%) турбували актуальні питання, які вони ставили вихователям і психологам найчастіше. Наведемо окремі з них: «Як заспокоїти дитину під час активних, гучних обстрілів?», «В які види діяльності (активності) можна включати дітей, щоб відволікти від думок про небезпеку та заохотити до взаємодії з однолітками?», «Як заслужити довіру малечі під час спілкування про війну?», «Як спілкуватися з вихователями (керівником) закладу дошкільної освіти (далі – ЗДО) про успіхи чи не успіхи дитини та залишатися емоційно стабільними?» та інші. Звичайно, однозначних відповідей батькам на запитання, що виникають постійно не може бути, тому ми пропонуємо проводити в умовах ЗДО різні форми педагогічної взаємодії з батьками на актуальні теми, зокрема про:

1. Важливість підтримки дитини дошкільного віку в її вільній (ігровій) діяльності та взаємодії з однолітками.
2. Основні проблеми дорослішання дитини-дошкільника.
3. Головні аспекти захисту прав дитини: право на життя, свободу та індивідуальність. Чому це важливо знати?
4. Булінг і не тільки в середовищі однолітків: механізми виявлення та реагування.
5. Умови, від яких залежить психічний, емоційний, інтелектуальний і фізичний розвиток дитини (у тому числі дитини, що перебуває у небезпечних умовах) та інші.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, спираючись на викладені вище результати наукового пошуку, можна переконатися у важливості й актуальності порушеної проблеми, що стосується соціалізації дітей дошкільного віку в середовищі однолітків в умовах воєнної агресії. У дітей дошкільного віку можуть формуватися деформоване у часі світосприйняття (вчора, сьогодні, завтра), що дає усвідомлення невизначеності, непередбаченості та невпевненості у завтрашньому дні; відбуватись руйнування побудованої раніше системи взаємодії з однолітками, дорослими; з'являтися стани тривоги, неспокою, психосоматичних розладів, фобій тощо. Через складну ситуацію воєнної агресії і не менш складні соціально-економічні умови сьогодення, особливо важливими є спільно організовані й цілеспрямовані зусилля всіх інститутів виховання на активну участь в педагогізації оточуючого дитину соціуму, здійснення відповідної педагогічної корекції неконтрольованих впливів на процес соціалізації дітей дошкільного віку та моніторингу його перебігу.

Для подальших пошуків вбачаємо важливим зосередити свою увагу на питаннях вивчення відмінностей в індивідуальних потребах дитини, підтримувальних взаємовідносин з однолітками та доборі технологій, методів і форм взаємодії, які допоможуть у відновленні соціальної активності дітей дошкільного віку та сприятимуть успішному подоланню педагогічних та психосоціальних впливів сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вихователі задля допомоги дітям. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/vihovатели-dnipropetrovshini-obyednalisya-zadlya-dopomogi-vnutrishnoperemishenim-dityam>.
2. Волошин П. В., Марута Н. О., Шестопалова Л. Ф., Кукурудза Г. В., Проскуріна Т. Ю. Посттравматичні стресові розлади та розлади адаптації в постраждалих унаслідок військового конфлікту. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту : навчально-методичний посібник. Київ : Агентство «Україна». 2015. 424 с.
3. Державний портал розшуку дітей «Діти війни». 2022. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/about-us>
4. Діти війни (дослідження проблем дитинства в Україні за умов військової агресії). Київ : Український інститут дослідження екстремізму, 2015. URL: <http://uire.org.ua/doslidzhennya/1738/>.
5. Діти та війна : навчання технік зцілення : посібник. Інститут соціальної та політичної психології. Інститут психічного здоров'я Українського католицького університету. Видавнича серія «Психологія. Психіатрія. Психотерапія». Київ : Міжнародний благодійний фонд «Карітас України», 2016. 96 с.
6. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми». 26.01.2016 № 936-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/936-19#Text>.
7. Матеріали для педагогів та батьків «Сучасне дошкілля під крилами захисту». 2022. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/materiali-dlya-pedagogiv-i-batkiv-suchasne-doshkillya-pid-krilami-zahistu>
8. Мельник Л. А., Остапчук Г. В., Пилипас Ю. В., Семенко І. М. та ін. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України / Л. С. Волинець (Ред.). Київ : ТОВ Видавничий дім «Калита» 2015. 37 с.
9. Підтримай дитину : взаємодія з різними віковими групами дітей під час війни. 22 серпня 2022. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/pidtrimaj-ditinu-vzayemodiya-z-riznimi-vikovimi-grupami-ditej-pid-chas-vijni>; <https://golosiiv.irc.org.ua/news/15-12-50-22-08-2022/>; <https://kyiv7.irc.org.ua/news/13-12-29-22-08-2022/>
10. Психолого-педагогічний супровід виховання і розвитку дітей дошкільного віку в умовах війни» : вебінар. Лабораторія дошкільної освіти і виховання Центру раннього розвитку дитини та дошкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України. 2022. URL: https://www.youtube.com/watch?v=a9wggKw_zy8.
11. Рекомендації для батьків щодо підтримки дітей, які втратили здоров'я та зазнали ушкоджень унаслідок війни. Всеукраїнський громадський центр «Волонтер». 2022. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/20721/file/children%20who%20lost%20health%20during%20the%20war.pdf>.
12. Рогальська І. П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві : сутність, специфіка, супровід : монографія. Київ : Міленіум, 2008. 400 с.
13. Романовська Л. І. Концептуальний аналіз проблеми соціалізації підростаючого покоління у теорії соціальної педагогіки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота* / гол. ред. І. В. Козубовська. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2014. Вип. 34. С. 170-173
14. Соломко І. Голос Америки. 05 липня 2023. URL: <https://www.holosameryky.com/a/dani-oon-pro-postrazhdalyh-ukrajinskyh-ditej-ce-lyshe-vershyna-ajsberha/7168409.html>
15. Соціальна педагогіка : словник-довідник / За заг. ред. Т. Ф. Алексєнко. Вінниця : Планер, 2009. 542 с.
16. Шулигіна Р. А., Бондар І. О. Психолого-педагогічний ландшафт проблеми формування ровесницьких стосунків дітей дошкільного віку в умовах освітніх змін. *Педагогіка і психологія постмодернізму : цінності, компетентності, діджиталізація* : колек-

тивна монографія / за наук. ред. проф. Цветкової Ганни. Aerzen : Heilberg IT Solutions UG (haftungsbeschränkt) InterGING Verlag, 2021. С. 155-175. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/37733/Tytul_2021.pdf?sequence=2

17. Як війна впливає на дитячу психіку і як це відобразиться в подальшому на поколінняі. Українські національні новини : інформ. агенція (UNN). 9 серпня 2022. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1989298-psikholog-rozprovila-yak-viyna-vplivaye-na-dityachu-psikhiku-i-yak-tse-vidobrazitsya-v-podalshomu-na-pokolinni>

REFERENCES:

1. Vykhovateli zadlia dopomohy ditiam [Educators to help children]. (2022). Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/news/vihovateli-dnipropetrovshini-obyednalisya-zadlya-dopomogi-vnutrishnoperemishenim-dityam>.

2. Voloshyn, P. V., Maruta, N. O., Shestopalova, L. F., Kukurudza, H. V., Proskurina, T. Iu. (2015). Posttravmatychni stresovi rozlady ta rozlady adaptatsii v postrazhdalykh unaslidok viiskovoho konfliktu. Sotsialno-pedahohichna ta psykholohichna dopomoha simiam z ditmy v period viiskovoho konfliktu [Post-traumatic stress disorders and adaptation disorders in victims of military conflict] : navchalno-metodychnyi posibnyk. Kyiv : Ahentstvo «Ukraina» [in Ukrainian].

3. Derzhavnyi portal rozshuku ditei «Dity viiny» [Children of war state portal for searching for children] (2022). Retrieved from: <https://childrenofwar.gov.ua/about-us> [in Ukrainian].

4. Dity viiny (doslidzhennia problem dytynstva v Ukraini za umov viiskovoi ahresii) [Children of war (study of childhood problems in Ukraine under conditions of military aggression)] (2015). Kyiv : Ukrainskyi instytut doslidzhennia ekstremizmu. Retrieved from: <http://uire.org.ua/doslidzhennya/1738/> [in Ukrainian].

5. Dity ta viina : navchannia tekhnik ztsilennia [Children and war: teaching healing techniques: a guide. Institute of Social and Political Psychology] : posibnyk. (2016). Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Instytut psykhichnoho zdorovia Ukrainskoho katolytskoho universytetu. *Vydavnycha seriia «Psykhologhiia. Psykhiatriia. Psykhoterapiia» – Publishing series «Psychology. Psychiatry». Psychotherapy.* Kyiv : Mizhnarodnyi blahodiinyi fond «Karitas Ukrainy» [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia sotsialnoho zakhystu ditei ta pidtrymky simei z ditmy» [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the strengthening of social protection for children and support for families with children]. (2016). № 936-VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/936-19#Text>. [in Ukrainian].

7. Materialy dlia pedahohiv ta batkiv «Suchasne doskillia pid krylamy zakhystu» [Materials for teachers and parents «Modern preschool under the wings of protection»]. (2022). Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/news/materiali-dlya-pedagogiv-i-batkiv-suchasne-doskilliya-pid-krylami-zahystu> [in Ukrainian].

8. Melnyk, L. A., Ostapchuk, H. V., Pylypas, Yu. V. et al. (2015). Psykhosotsialna dopomoha vnutrishno peremishchenym ditiam, yikhnim batkam ta simiam z ditmy zi Skhodu Ukrainy [Psychosocial assistance to internally displaced children, their parents and families with children from Eastern Ukraine]. L. S. Volynets (Ed.). Kyiv : TOV Vydavnychiy dim «Kalyta» [in Ukrainian].

9. Pidtrymai dytynu : vzaiemodiia z riznymy vikovymy hrupamy ditei pid chas viiny [Support a child : interaction with different age groups of children during the war]. (2022). Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/news/pidtrimaj-ditynu-vzayemodiya-z-riznimi-vikovimi-grupami-ditej-pid-chas-vijni> [in Ukrainian].

10. Psykholoho-pedahohichniy suprovid vykhovannia i rozvytku ditei doshkilnoho viku v umovakh viiny» [Psychological and pedagogical support for education and development of preschool children in war conditions] : vebinar. (2022). Laboratoriia doshkilnoi osvity i vykhovannia

Tsentru rannoho rozvytku dytyny ta doshkilnoi osvity Instytutu problem vykhovannia NAPN Ukrainy. Retrieved from: https://www.youtube.com/watch?v=a9wggKw_zy8 [in Ukrainian].

11. Rekomendatsii dlia batkiv shchodo pidtrymky ditei, yaki vtratyly zdorovia ta zaznaly ushkozhen unaslidok viiny [Recommendations for parents to support children who have lost health and suffered injuries as a result of the war]. (2022). Vseukrainskyi hromadskyi tsentr «Volonter». Retrieved from: <https://www.unicef.org/ukraine/media/20721/file/children%20who%20lost%20health%20during%20the%20war.pdf>. [in Ukrainian].

12. Rohalska, I. P. (2008). Sotsializatsiia osobystosti u doshkilnomu dytynstvi : sutnist, spetsyfika, suprovid [Socialization of personality in preschool childhood : essence, specificity, support]. Kyiv : Milenium [in Ukrainian].

13. Romanovska, L. I. (2014). Kontseptualnyi analiz problemy sotsializatsii pidrostaiuchoho pokolinnia u teorii sotsialnoi pedahohiky [Conceptual analysis of the problem of socialization of the younger generation in the theory of social pedagogy]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya : Pedahohika. Sotsialna robota – Scientific bulletin of the Uzhhorod National University. Series : Pedagogy. Social work.* I. V. Kozubovska (Ed). Uzhhorod : Vydavnytstvo UzhNU «Hoverla», 34. 170-173 [in Ukrainian].

14. Solomko, I. (2023). Holos Ameryky [Voice of America]. Retrieved from: <https://www.holosameryky.com/a/dani-oon-pro-postrazhdalyh-ukrajinskyh-ditej-ce-lyshe-vershyna-ajsberha/7168409.html> [in Ukrainian].

15. Sotsialna pedahohika [Social pedagogy] : slovnyk-dovidnyk (2009). Za zah. red. T. F. Aliksieienko. Vinnytsia : Planer [in Ukrainian].

16. Shulyhina, R. A., Bondar, I. O. (2021). Psykholoho-pedahohichniy landshaft problemy formuvannia rovesnytskykh stosunkiv ditei doshkilnoho viku v umovakh osvitnikh zmin [The psychological and pedagogical landscape of the problem of the formation of peer relationships of preschool children in the conditions of educational changes]. *Pedahohika i psykholohiia postmodernizmu : tsinnosti, kompetentnosti, didzhitalizatsiia.* Tsvietkova H. (Ed.). Aerzen : Heilberg IT Solutions UG (haftungsbeschränkt) InterGING Verlag. Retrieved from: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/37733/Tytul_2021.pdf?sequence=2 [in Ukrainian].

17. Iak viina vplyvaie na dytiachu psykhyku i yak tse vidobrazytsia v podalshomu na pokolinni. Ukrainski natsionalni novyny [How war affects children's psyche and how it will be reflected in the future generation]. (2022). Informatsiina ahentsiia (UNN). Retrieved from: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1989298-psikholog-rozpovila-yak-viyna-vplyvaye-na-dityachu-psikhiku-i-yak-tse-vidobrazitsya-v-podalshomu-na-pokolinni> [in Ukrainian].